

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Bevrijd om in vrijheid te leven: aanzetten tot een christelijke vrijheidspolitiek

Een religieuze visie blokkeert de vrijheid niet, maar maakt het belang van vrijheid juist zichtbaar. De christendemocratie zou de aanzet kunnen geven voor een christelijke vrijheidspolitiek. Daarbij gaat het niet om de vrijheid om 'te geloven, te zeggen en zo veel mogelijk te doen wat je wilt'. Het gaat christelijk gezien bij vrijheid om iets wat noodzakelijk is om steeds opnieuw te kunnen onderzoeken wat in waarheid rechtvaardig is, en om het recht een fundamenteel andere visie te hebben op het leven dan de meerderheid van de bevolking, zelfs dan de overheid.

---

door Erik Borgman

De auteur is hoogleraar theologie van de religie, in het bijzonder van het christendom, binnen de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Tilburg.

HET ZEVENTIENDE HOOFDSTUK VAN HET BIJBELBOEK I Samuël vertelt hoe 'een zekere Goliat uit Gat' de Israëlieten uitdaagt.¹ De herdersjongen David, die toevallig in de scène verzeild is geraakt, zegt tegen koning Saul dat ze 'om die Filistijn toch niet de moed [hoeven] te verliezen'. Als het moet is hij wel bereid om met hem het gevecht aan te gaan. De koning stemt schoorvoetend toe en 'gaf hem zijn eigen uitrusting en hielp hem die aan te doen: een bronzen helm voor op zijn hoofd en een borstkuras'. Dat is goed bedoeld, maar werkt averechts. David kan met de wapenrusting van Saul niet eens fatsoenlijk lopen, laat staan dat deze hem tot steun is in het gevecht dat hij te leveren heeft. David doet helm, borstplaat en zwaard af en vertrouwt op zijn herderswapen: een slinger met vijf platte steentjes.

David's vertrouwen op zijn simpele slinger is uiteindelijk zijn vertrouwen op God. God heeft zich doen kennen als herder en als herder wil David

van deze God het beeld zijn. David zegt tegen Saul: ‘Wanneer er een leeuw of een beer kwam om een schaap of een geit uit de kudde te stelen, ging ik erachteraan, overmeesterde hem en redde het dier uit zijn muil. En als hij me wou aanvallen greep ik hem bij zijn kaken en sloeg ik hem dood. Leeuwen en beren heb ik verslagen en die onbesneden Filistijn zal het net zo vergaan, omdat hij de gelederen van de levende God heeft beschimpt! God, die me gered heeft uit de klauwen van leeuwen en beren, zal me ook redden uit de handen van deze Filistijn.’

En zo gaat het inderdaad. David schakelt Goliath uit met zijn slinger en hakt hem vervolgens met diens eigen zwaard het hoofd af. Hiermee wordt de militaire logica ontmaskerd als met al haar machtsvertoon uiteindelijk zwak en kwetsbaar. Davids ogenschijnlijk primitieve wapen is waarachtig sterk. Saul, die zich aan de logica van de wereld heeft aangepast – hij is koning geworden omdat Israël erop stond ‘een volk te zijn als andere volkeren’, zo tekortschietend in de opdracht het van de andere volken afgezonderde Godsvolk te zijn –, blijkt met zijn vertrouwen op militaire uitrusting op het verkeerde paard te hebben gewed.

VERKEERDE WAPENRUSTING

We strijden in Nederland volop over gelijkheid, vrijheid en grondrechten. We lijken het erover eens dat vrijheid en menselijke ontplooiing het doel van ons leven, onze natie en haar wetgeving zou moeten zijn. We zien dat deze idealen bedreigd worden. Maar in de strijd tegen deze bedreiging zijn we geneigd elkaar en onszelf in de verkeerde wapenrusting te hijsen. David kon echter Goliath alleen verslaan omdat hij zich niet liet dwingen te geloven in de logica van de koning en de staat, van de macht en de kracht. De ware herder is geen koning op minischaal, de ware koning is als een herder voor zijn volk. Een herder bovendien die weet dat hij niet zelf het hoogste gezag belichaamt, en zich er niet voor schaamt daar ook naar te handelen.

Ik denk in deze jaren van roep om een overheid die zichzelf serieus neemt en haar gezag laat zien en doet gelden, juist in naam van de vrijheid, ook in een ander opzicht geregeld aan David. De Filistijnen hebben de Ark van God ontvreemd en het hoogtepunt van Davids koningschap is dat hij erin slaagt de Ark weer naar Israël te krijgen en in de hoofdstad een plaats vrij te maken voor Gods aanwezigheid. Blij als een kind danst hij achter de Ark aan als deze in processie Jeruzalem wordt binnengebracht, zo wordt ons verteld in 2 Samuël 6: ‘Vol overgave danste hij voor de Machtige, slechts gekleed in een linnen priesterhemd’ en zijn koninklijke waardigheid vergetend. Zijn vrouw vond dat hij daarin veel te ver ging. Zij trad hem tegemoet met de woorden: ‘De koning van Israël heeft zich vandaag

wel bijzonder waardig gedragen! Als de eerste de beste dwaas heeft hij zich voor de ogen van zijn slavinnen en onderdanen ontbloot!' Blijkbaar waren er bij het dansen lichaamsdelen zichtbaar geworden die bedekt hadden moeten blijven.

Maar David weet dat hij juist als koning uiteindelijk geen heerser is, maar een ondergeschikte. Hij antwoordt: 'Dat deed ik voor de Machtige, die mij heeft aangesteld als vorst over zijn volk, over Israël [...]; voor de Machtige danste ik. En al zou ik me nog erger vernederen, al zou ik me zelfs in mijn eigen ogen verlagen, dan nog zou ik in aanzien staan bij de slavinnen over wie je spreekt.' Een overheid die als David weet dat zij niet namens zichzelf op de troon zit, maar als dienaar van Gods aanwezigheid onder de mensen: hoe zou die eruitzien?

IN DIENST VAN HETGEEN VAN WAARDE IS

De vraag is niet zonder meer welke waarden een overheid hoog houdt, zoals de moderne christendemocratie geneigd is te denken. De vraag is minstens zozeer hoe deze overheid laat zien dat de waarden die zij hoog houdt niet van haar zijn, maar dat zij in dienst staat van deze waarden. Het gaat voor christenen in de politiek niet alleen om christelijke of Bijbelse waarden, het gaat evenzeer om een christelijke of Bijbelse wijze deze waarden te eren. Als David in 2 Samuël 7 te kennen geeft voor de Ark van Gods aanwezigheid een tempel te willen bouwen die even fraai is als zijn paleis – 'Kijk nu toch, ik woon in een paleis van cederhout, terwijl de ark van God in een tent staat' – laat God door de profeet Natan weten geen huis nodig te hebben. David moet niet de juiste orde van de dingen omdraaien en uit het oog verliezen dat het deze God is die voor David een huis heeft gebouwd.

Het recht op godsdienstvrijheid wordt in de huidige politieke discussie vaak gezien als slechts van betekenis voor religieuze mensen. In het huidige politieke klimaat keert zich dat al snel tegen dit recht: waarom zouden gelovigen rechten moeten hebben die niet-gelovigen ontberen? Ook gelovigen zien vaak de godsdienstvrijheid vooral als van belang omdat het hun de mogelijkheid geeft hun geloof vrij te beleven, uit te dragen en er anderen voor te werven. Nu zijn deze dingen inderdaad van fundamentele betekenis. Als zij echter alleen dit zien, maken gelovigen het zichzelf wat mij betreft te gemakkelijk. Als christelijke organisaties verontwaardigd zijn over de wijze waarop Youth for Christ door de gemeenteraad van Amsterdam de voet is dwarsgezet toen deze organisatie in eerste instantie de aanbesteding voor jeugdwerk in de wijk De Baarsjes gewonnen had, hebben zij gelijk. Zij zouden zich echter moeten afvragen of zij even verontwaardigd zouden zijn geweest als een

organisatie die zichzelf Youth for the Qu’ran had genoemd zo was behandeld.

De vrijheid van godsdienst is niet simpelweg het recht van religieuze mensen om religieus te zijn op de door hen geprefereerde manier. De vrijheid van godsdienst is het recht een fundamenteel andere visie te hebben

De vrijheid van godsdienst is het recht een fundamenteel andere visie te hebben op het leven dan de meerderheid van de bevolking

op het leven dan de meerderheid van de bevolking, en zelfs dan aan het licht komt in de organisatie van de overheid. Uiteindelijk zit hier de gedachte achter dat wat mensen aan de samenleving hebben bij te dragen, vanuit hun overtuiging komt, vanuit hun geloof dat er waarden zijn die zij verplicht zijn te dienen

en levensvormen in dienst waarvan zij zich moeten stellen. Deze gedachte kan behalve op religieuze gronden ook op seculiere gronden verdedigd worden – en daarom bleek het mogelijk de godsdienstvrijheid in de lijst van fundamentele mensenrechten opgenomen te krijgen, met de instemming van gelovigen en niet-gelovigen. Het draait hierbij om het inzicht dat de overheid uiteindelijk geen absolute heerseres is, maar dienaars. Zij ontleent haar legitimiteit aan iets anders dan haar feitelijke bestaan en haar macht om haar wil effectief aan mensen op te leggen.

EIGEN OPVATTING TER DISCUSSIE

In de huidige situatie is deze gedachte echter zelf al een doorbreking van het heersende secularisme. Het is anders geweest, maar op dit moment worden niet-instrumentalistische of -constructivistische visies op overheid en wetgeving in de publieke discussie spontaan waargenomen als een ‘geloof’. Dit is in zoverre terecht dat dergelijke visies erom vragen beleden te worden en zich dankzij en in een dergelijke belijdenis doen gelden. Het is echter een geloof in iets anders dan de overtuiging zelf van degene die het gelooft belijdt.

Wie – ik haal met opzet een seculier voorbeeld aan – zegt dat de mensenrechten uitdrukking zijn van een menselijke waardigheid die niet geschonden mag worden, legt niet zijn eigen visie op de werkelijkheid aan anderen op. Zo iemand meent dat er zaken in de werkelijkheid zijn die om eerbied vragen. Recht is dan geen recht omdat het rechtmatig tot stand kwam, maar pas als het recht doet en deze verschuldigde eerbied ook daadwerkelijk opbrengt. In de publieke discussie over het recht, is de menselijke waardigheid niet alleen of allereerst aanwezig in de concrete opvattingen

gen ervan of de visies erop. Zij is allereerst aanwezig in de overtuiging dat er iets in mensen is wat geëerbiedigd dient te worden, en dat er dient te worden gezocht naar de juiste vorm van deze eerbied. Wetgeving kan de menselijke waardigheid wel degelijk schenden en mensen kunnen voor deze waardigheid blind zijn. In deze zin gaat het om een geloof: het is mogelijk iets anders te geloven dan dat er een menselijke waardigheid bestaat die niet mag worden geschonden, er zijn mensen die iets anders geloven en er zijn rechtsstelsels en culturen waaruit een ander geloof spreekt. Maar de *zin* van het geloof is niet gelegen in de inhoud van het geloof op zich, maar in de *verwijzing* die het betekent naar hetgeen waarvan het in dienst wil staan.

Bij religieus geloof gaat het niet simpelweg om een overtuiging

Analoog aan dit voorbeeld gaat het bij religieus geloof niet simpelweg om een overtuiging. Het gaat om de vooronderstelling dat de eigen overtuiging een fundamenteel gegeven in de werkelijkheid

dient te eerbiedigen, dat ook geschonden kan worden. Om dit gegeven daadwerkelijk te kunnen eerbiedigen, moet de eigen opvatting erover ter discussie kunnen worden gesteld. Toegespitster gezegd: voor wie gelooft dat mensen niet zomaar en naar willekeur aan de werkelijkheid hun wil of hun visie kunnen opleggen, is het noodzakelijk dat elke concrete wil of elke concrete visie fundamenteel ter discussie kan worden gesteld. Dit inzicht is in mijn visie de grondslag van een christelijke vrijheidspolitiek.

RELIGIEUZE VISIE MAAKT HET BELANG VAN VRIJHEID ZICHTBAAR

De gedachte dat een religieuze visie vrijheid niet blokkeert, maar het belang van vrijheid zichtbaar maakt, is volgens de meeste hedendaagse Nederlanders contra-intuïtief. Toch komt het overeen met de visie op de vrijheid van godsdienst zoals de rooms-katholieke kerk deze ontwikkelde tijdens het Tweede Vaticaans Concilie.

Lange tijd had de katholieke leer vastgehouden aan de gedachte dat alleen de waarheid rechten heeft en de dwaling niet, en dat daarom het liberale pleidooi voor godsdienstvrijheid in feite een ketterij was. In de jaren zestig van de vorige eeuw brak het inzicht door dat juist de gerichtheid op waarheid de vrijheid veronderstelt deze waarheid te zoeken, waarheen deze zoektocht ook voert. In de verklaring van het concilie over de godsdienstvrijheid *Dignitatis Humanae* heet het: '[...] alle mensen [worden] door hun eigen natuur ertoe gedreven en door een morele verplichting ertoe gehouden de waarheid te zoeken, vooral die welke op de gods-

dienst betrekking heeft. Tevens moeten zij de gekende waarheid aanhangen en heel hun leven naar de eisen van de waarheid inrichten.' En dan: 'Aan deze verplichting kunnen de mensen niet voldoen op een wijze die aan hun natuur is aangepast, indien zij niet naast hun psychologische vrijheid tevens vrijheid van uitwendige dwang genieten' (no. 2). Immers, anders wordt niet de waarheid gehoorzaamd, maar de macht waarmee een bepaalde opvatting wordt geponeerd.

Door uit de plicht de waarheid niets anders te gehoorzamen dan de waarheid af te leiden dat mensen het recht toekomt deze waarheid in vrijheid te zoeken, presenteert *Dignitatis Humanae* de vrijheid zelf als religieuze ruimte: plaats van het waarachtig zoeken naar God en naar sporen van diens waarheid en goedheid.

RECHTVAARDIGHEID

Voor wie ervan uitgaat dat waarheid is wat mensen ervan maken en goedheid niets anders dan een gestalte van de subjectieve preferentie van het ene gedrag boven het andere, dient de vrijheid van godsdienst per definitie te worden beperkt. Deze kan slechts ruimte krijgen voor zover het gezag en het verbindend vermogen van de staat er niet door in gevaar komen.

Zo is het veelzeggend dat het centrale verwijt in *Het monotheïstisch dilemma* van Paul Cliteur aan de monotheïstische godsdiensten is dat zij niet bereid zijn zich onvoorwaardelijk aan de wet te houden zoals deze door de overheid wordt afgekondigd.² Indien de wet in strijd is met wat de gelovige als het woord of de opdracht van God beschouwt, zal zij of hij niet de wet, maar de goddelijke opdracht gehoorzamen. Dit is een probleem voor Cliteur, omdat in zijn visie een religieuze overtuiging volstrekt willekeurig is, puur gebaseerd op de vermeende autoriteit van religieuze geschriften, terwijl het gezag van overheidswetten puur gebaseerd is op de democratische wijze waarop zij tot stand zijn gekomen.

Voor wie echter meent dat de wet zijn legitimiteit ontleent aan de rechtvaardigheid die zij weet vorm te geven en uit te drukken, is de gedachte dat concrete wetten soms aanleiding zijn om ze *niet* te gehoorzamen, niet vreemd. Sterker nog, voor hem of haar is een wet die geen tegenspraak verdraagt een afgod. In plaats van de eigen betekenis te ontleenen aan de transcendente waarde van de rechtvaardigheid waarnaar door elke wet verwezen wordt maar die nooit in de feitelijke wet opgaat, poneert een dergelijke wet zichzelf. Dit leidt tot blindheid voor het onrecht dat in de naam van de wet geschiedt, doofheid voor de protesten ertegen en onvermogen om de wet bij te stellen en zo de beoogde rechtvaardigheid beter te benaderen. Wie bijvoorbeeld in illegaal verblijf van vreemdelingen alleen

een overtreding van de wet kan zien en het niet waarneemt als een protest tegen onrechtvaardigheid, die heeft volgens mij de wet tot afgod gemaakt. Hetzelfde geldt voor degene die meent dat drugsgebruik, prostitutie, abortus en euthanasie geen probleem meer zijn op het moment dat dergelijke zaken zijn gelegaliseerd.

CHRISTELIJKE VRIJHEIDSPOLITIEK

Hiermee zijn de aanzetten gegeven van wat ik een christelijke vrijheidspolitiek zou noemen. Daarbij gaat het niet om vrijheid als het soevereine, het aan niets of niemand verantwoording verschuldigde recht om de eigen voorkeuren te volgen. Het gaat ook niet om vrijheid als macht die mensen krachtens hun burgerschap en hun toebehoren tot een bepaalde rechtsgemeenschap toevalt om zich op bepaalde wijze te doen gelden. Vrijheid is niet ‘geloven, zeggen en zo veel mogelijk doen wat je wilt’ en ook niet het gebruikmaken van je stemrecht. Het gaat christelijk gezien bij vrijheid om hetgeen noodzakelijk is teneinde steeds opnieuw te kunnen onderzoeken wat in waarheid rechtvaardig is, en of aan wat als rechtvaardig geldt dit predikaat wel toekomt. In de woorden van *Dignitatis Humanae*: het gaat om de vrijheid die het mogelijk maakt dat ‘de een aan de ander de waarheid uiteenzet die hij heeft gevonden of meent te hebben gevonden, om elkaar aldus wederzijds te helpen bij het zoeken naar de waarheid [...]’ (no. 3). En in negatieve zin gaat het om het vermogen gevonden onwaarheid en de gedetecteerde leugen aan de kaak te stellen.

Het gaat hierbij om een onvervreembare vrijheid. Vrijheid die gegeven wordt onder de voorwaarde dat er goed gebruik van wordt gemaakt, kan de vraag naar de criteria voor dat ‘goede’ gebruik niet goed aan de orde stellen. Een christelijke vrijheidspolitiek kan niet voorkomen dat mensen zich

*Een zware wapenrusting past
de vrijheid niet*

gedragen alsof vrijheid zich beperkt tot ‘geloven, zeggen en zo veel mogelijk doen wat je wilt’.

Een zware wapenrusting past de vrijheid niet, zoals de wapenrusting

van Saul David niet past. Waar geprobeerd wordt voor eens en altijd voor de vrijheid een tempel te bouwen, haar als een trots bezit te koesteren en als een verworvenheid te verdedigen, dreigt de vrijheid een afgod te worden en de mogelijkheid te verliezen om overal te spreken waar verhulde dwang en verkapte overheersing de kop lijken op te steken. De vrijheid leeft echter bij uitstek waar dit gebeurt, en christendemocraten zouden waar zij zich aldus manifesteert, moeten dansen als David, zonder zich te bekommeren om hun waardigheid.

Dit is niet vanzelfsprekend. In zijn brief aan de christenen van Galatië schrijft de apostel Paulus: 'Christus heeft ons bevrijd opdat wij in vrijheid zouden leven; houd dus stand en laat u niet opnieuw een slavenjuk opleggen' (Galaten 5: 1). Hoe comfortabel een dergelijk juk ook mag zijn en hoezeer mensen zich er ook door gesteund kunnen voelen, het komt erop aan mensen te stimuleren verantwoordelijkheid te nemen voor het bewaren en cultiveren van de vrijheid. Opdat zij niets anders gehoorzamen dan de waarheid en het recht.

Noten

1 Voor achtergronden voor de in dit essay geopperde gedachten zie Erik Borgman, *Overlopen naar de barbaren. Het publieke belang van geloof en christen-*

dom. Kampen: Klement, 2009; en Erik Borgman, *Wortelen in vaste grond. Een cultuurtheologisch essay*. Zoetermeer: Meinema, 2009.

2 Paul Cliteur, *Het monotheïstisch dilemma*. Amsterdam: de Arbeiderspers, 2010.